

Türkçenin Yitik Coğrafyası : Tacikistan'da Türkçe El Yazmaları

Ali Fuat BİLKAN¹

Mehmet GÜMÜŞKILIÇ²

Özet

Tacikistan, Türk kültür coğrafyası açısından önemli bir yere sahiptir. Derî Farsça (Eski Farsça), Modern Farsça ve Özbek Türkçesinden etkiler taşıyan Tacikçede pek çok Türkçe kelime de bulunmaktadır. Tacikistan'da yaptığımız çalışmalar sırasında, bu bölgede kaleme alınmış 437 el yazması eser tespit ettik. Bu eserler, genellikle Çağatay Türkçesiyle yazılmış ve Özbek edebiyatı çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün olan eserlerdir. Ancak bu eserler içerisinde Batı Türkçesine ait birçok edebî eser de yer almaktadır. Bu yazıda üzerinde durduğumuz konu, özellikle şiir mecmualarında iki dille (Tacikçe, Türkçe) yazılmış şiirlerin, bölgenin sosyo-kültürel yapısı bakımından değerlendirilmesi hususudur. Uzun süre içiçe yaşamış Tacik ve Türk toplumunun ortak kültür değerlerine sahip olması tabiidir. Bu süreçte her iki dili de konuşabilen toplumun ortak zevk ve edebî anlayışla meydana getirdiği bu mecmualar, uzun yıllar Tacikistan'da Tacikçe ile birlikte, Türkçenin de konuşulduğunu ve söz konusu coğrafyada iki dilli bir süreç yaşandığını göstermektedir. TİKA desteğiyle gerçekleştirilen proje kapsamında, değerlendirilen Türkçe eserler, Türkçenin tarihî coğrafyası hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tacikistan, İki dillilik, Türkçe, mecmuâ, Farsça

1 Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, afuat@etu.edu.tr

2 Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, mgumuskilic@fatih.edu.tr

Lost Geography of the Turkish Language: Turkish Manuscripts in Tajikistan

Abstract

Tajikistan occupies a very important place in Turkish cultural geography. Several Turkish vocabularies are part and parcel of the Tajik language, which was already influenced by Dari (ancient Persian), modern Persian, and Ozbek Turkish. During our research in Tajikistan, we were able to locate 437 manuscripts in libraries. These works are mostly written in Chatai Turkish, and can be considered within the framework of Ozbek literature. Among those, several of them were written in the Western Turkish (Anatolian Turkish). The purpose of this article is to evaluate the bilingual poetry journals, with a specific emphasis on understanding socio-cultural structure of the region. It is only natural to have common values for Tajik and Turkish people who have been living together for centuries. The bilingual journals are the products of bilingual communities which developed common values and literature tastes. We argue that these journals are the best proof to demonstrate that Turkish language has been a spoken language in Tajikistan for a long time, along with the Tajik language.

Keywords: *Tajikistan, Bilingualism, Turkish, Journal, Persian*

Giriş

Türk kültür coğrafyasında ortak dil, tarih ve edebiyat mirası bakımından önemli bir ülke olan Tacikistan, stratejik konumuyla da dikkate değer bir bölgede yer almaktadır. Çin, Afganistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile komşu olan ülkenin % 93'ü dağlıktır. Uzun yıllar Türk devlet ve hanlarının hüküm sürdüğü bir coğrafyada bulunan Tacikistan'da yedi milyonu aşkın nüfusun % 30'u Özbek Türk'üdür. Bugün Tacikistan'da, çoğunluk itibarıyla kökeni Derî Farsçasına dayanan, ancak Özbek Türkçesi, Modern Farsça ve Rusça'dan etkilenmiş bir dil olan Tacikçe konuşulmaktadır. Yakın bir zamanda Tacikistan'da Türkçe el yazmaları konusunda yaptığımız çalışmalarda tespit ettiğimiz 437 Türkçe eser, bu coğrafyada uzun yıllar Türkçe konuşulduğu ve 18. yüzyılın sonlarına kadar ülkede iki dilliliğin hâkim olduğu konusundaki görüşleri desteklemektedir. Tacikistan'da el yazmalarının bulunduğu iki önemli kütüphane bulunmaktadır: *Kütüphâne-i Firdevsî* ve *İnstitû-yı Âsâr-ı Hattî*. Bu kütüphanelerde, Çağatay, Özbek (Modern Çağatayca) Türkçesiyle yazılmış eserlerin yanısıra, özellikle Anadolu'da yaygın olarak okunan halk kitaplarının da bulunması, Türk kültürünün bu bölgedeki yaygınlığını gösteren önemli bulgulardır. Tespit ettiğimiz bu tür kitaplar arasında, *Şâh Senem*, *Yesevî Hikmetleri*, *İbrahim Edhem Kıssası*, *Tûtî-nâme*, *Ebu Müslim Cengnâmesi*, *Seyyid Battal Gazi*, *Hz. Ali'nin Cenkleri*, *Menâkıb-ı Meşreb*, *Maktelnâme*, *Kıssa-i Ceng-i Zû-funûn*, *Kahramânâme*, *Bozoğlu Kıssası*, *Temim Sahabening Kıssası*, *Kisâsü'l-Enbiyâ*, *Kıssa-i Baba Rûşen*, *Köroğlu* gibi eserlerin bulunması, Türkçenin bu coğrafyada, başka bölgelerdekine aksine, halk arasında yaygın olarak bilindiğini düşündürmektedir. Özellikle halk kitaplarının bu bölgede yaygın olması, Türkçenin edebî dil dışında da önemli bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Bu eserlerin bir kısmının Osmanlı Türkçesiyle yazılması ve eserlerin çoğunlukla 18. yüzyılda istinsah edilmiş olması da önemli bir noktadır. Tacikistan kütüphanelerinde otuz civarında *Fuzûlî Divânı* nüshasının varlığı, bu bölgede Batı Türkçesinin de yaygın olarak bilindiğini göstermektedir. Ancak tahmin edileceği gibi, bu kütüphanelerde tespit ettiğimiz yazmalar arasında sayıca en fazla olanları, Alî Şîr Nevâtî'ye ait eserlerdir. Bu da Çağatay Türkçesinin hâkim olduğu bir bölgede tabîî bir husustur.

Tacikistan'daki İki Dilli (Türkçe-Tacikçe) Mecmuâlar

Tacikistan kütüphanelerinde yaptığımız çalışmalarda, iki yüz civarında şiir mecmuâsı tespit ettik. Fars edebiyatında "Beyaz" adı verilen bu mecmuâların en önemli özelliği, Farsça ve Türkçe şiirlerin bir arada bulun-

masıdır. Mecmualarda; Kassâb, Câmî, Hâfız, Bâbü, Bîdil, Kâtibî, Şeydâ, Fuzûlî, Nâle, Vâkîf, Nâzım, Şerîf, Riyâzî, Revnak, Sâib, Fazlî, Emir, Vezîr, Devir, Gevher, Hakânî, Unsûrî, Sâlik, Tâlib, Âmilî, Zâhir, Şefîk, Fenâ, Ahdî, Sa' dî, Nevâî, Mevlevî, Enverî, Şerîf, Urfî, Esîr, Sâdik, Tuğra, Hilâlî, Şehdî, Harâbî, Âşık, Şefîkî, Vâlî, Edâ, Kâtibî, Haydar, Kelîm, Nâsır, Şeydâ, Şûhî, Cezbî, Kâsım, Gâfil, Sâkî, Mahzûn, Muhteşem, Şerîf, Nâsîh, Rızâyî, Rûmî, Nazîrî, Âlim, Münîr, Ümîd, Vahşet, Nâkâm, Câmî, Fazlî, Mîrî, Sabûrî, Şâhî, Mukîmî, Gıyâsî, Efgân, Kudî, Müşfikî, Muîn, Attâr, Hâkânî, Âzâd, Sâdik, Ehlî, İsmet, Hâzık gibi şairlerin Farsça ve Türkçe şiirleri yer almaktadır. (Firdevsî ve İnstîtû-yı Âsâr-ı Hattî kütüphaneleri)

Mecmualarda; Unsûrî, Hâfız, Şevket, Sâib, Muhteşem gibi şairlerin Farsça şiirlerinin arasında, Hilâlî, Fuzûlî, Alî Şîr Nevâî, Saykalî, Azerî, Cevherî, Şehdî ve Ahmed Yesevî'nin Türkçe şiirlerinin de yer alması, Tacikistan coğrafyasında hem Farsçanın hem de Türkçenin aynı anda konuşulduğunu ve her iki dilde meydana getirilen edebî ürünlerin zevkle okunduğunu göstermektedir.

Çoğu 18. yüzyılda istinsah edilmiş olan bu şiir mecmuâları, ortak edebî kültürün farklı dillerdeki (Türkçe ve Farsça) ifadesini de yansıtmaktadır. Orta Asya coğrafyasında Farsçanın uzun süre şiir dili olarak etkili olması, Türkçe şiir yazan şairler için bir tehdit unsuru olmakla birlikte, Alî Şîr Nevâî'nin Çağatay Türkçesini ihyâ etmesi sonucunda, geniş bir bölgede Çağatay Türkçesi de bir edebiyat dili olarak gelişmesini sürdürmüş ve kuzey Hindistan'a kadar uzanan geniş bir sahada etkili olmuştur. İlk Farsça şuarâ tezkireleri arasında sayılan Hâce Bahâüddin Hasan Nisârî-i Buhârî'nin 1566'da kaleme aldığı *Müzekkir-i Ahbâb* adlı eserde de söz konusu ettiği gibi; bu bölgede İran, Hint ve Anadolu şiir geleneği müşterek bir kültürün etrafında gelişmesini sürdürmüştür. Konumuz açısından ilginç bir örnek olan *Müzekkir-i Ahbâb* adlı eser, 275 şair biyografisini ihtivâ eden bir tezkiredir. Eserde "iki dilliliği" örnekleyen pek çok husus mevcuttur. Tezkirede, İran, Hindistan ve Orta Asya şairlerinin bir arada zikredilmesi ve bir çok Türk şair ile bu şairlere ait Türkçe şiir örneklerinin verilmesi dikkat çekicidir (*Müzekkir-i Ahbâb*, 1969)³.

Esasen Robert Canfield'in "Orta Asya'da Türk Moğol Etkileri" adlı makalesinde de belirttiği gibi; bugünkü Tacikistan ve çevresinde, Özbek

3 Hâce Bahâüddîn Hasan Nisârî-i Buhârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, Ministry of Education, Government of India, New Delhi 1969.

Türklerinden önce, yoğun Türk göçleri yaşanmış ve buralara Türk kavimleri yerleştirilmiştir. Zamanla Tacik nüfusla kuşatılan bu Türk grupları Farisîleşerek asıl kimliklerini kaybetmişlerdir. Canfield'e göre, bu bölgede "iki dilli" grupların ortaya çıkması da bu süreçte gerçekleşmiştir. Türk ve Tacik grupların "tam bir karışım ve fiziksel bir bileşim" sonucu kaynaştıklarını ifade eden yazar, bu durumun Harezm, Mâverâünnehir ve Fergana'nın en çarpıcı kültürel özelliğini teşkil ettiğini de belirtir (Canfield 2005: 86, 87)⁴. Canfield'in tezini destekleyen en önemli husus, daha önce de belirtildiği gibi, bu eserlerde yer alan birçok şiirin Batı Türkçesiyle yazılmış olmasıdır. Eski bir İran kavmi iken sonradan Türkleşen Sartlar da Maveraünnehir'in bu kültürel yapısına bağlı olarak söz edilmesi gereken unsurlardandır. Daha çok Türkçe konuşan ve bölgedeki çok kültürlülük içerisinde eriyen Sartlar, evde Türkçe ve sosyal hayatta Farsça / Tacikçe konuşan bir etnik grup olarak tanımlanmaktadır. Halk arasında -belki de melez bir kültürel yapıya sahip oldukları için- hor görülen Sartlar, bölgedeki bu kaynaşma ve Fars kültürü içinde kaybolmaya en önemli örneği teşkil etmektedirler. Bugün sadece ellili yaşlardaki Taciklerin hatırladıkları Sartlar, esasen geniş bir araştırma konusu olarak önümüzde durmaktadır.

Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de bulunan iki kütüphanede (Firdevsî ve El Yazmaları Entistüsü Kütüphanesi) tespit edilen 437 Türkçe el yazması eser, oldukça önemli bir rakamdır. Tacikistan'da 1992-1997 yılları arasında çıkan iç savaşta 150.000 kişiye yakın insan ölmüş ve bu savaş sırasında kütüphaneler de çok zarar görmüştür. Çalışmalar sırasında, daha çok Farsça eserleri ihtivâ eden Firdevsî Kütüphanesi'ndeki toplu katalog ile El Yazmaları Enstitüsü'ndeki Rusça hazırlanan katalog taranmış ve eserler ayrıntılı olarak incelenerek önemli sayfaların dijital kopyaları alınmıştır. Bu çalışma neticesinde, bundan sonra yapılacak çalışmalarda, bu bölgedeki yazma nüshaların da dikkate alınması konusunda araştırmacılara önemli bilgiler sunulmuştur.

Daha önceki çalışmalarımız sırasında, Hindistan'da da rastladığımız iki dilli (Farsça ve Türkçe) şiir mecmualarının (*Ravzatü'l-Eş'âr*, nu: 1322), Tacikistan'da sayıca çok daha fazla olması, bu bölgelerde Türkçenin bir edebî dil olarak uzun yıllar varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Esasen bu konu, Türk-Fars kültürünün hâkim olduğu bir coğrafya için gayet tabîî bir husustur. Ama Tacikistan'la ilgili değerlendirmelerin daha ziyade

⁴ Robert L. Canfield, "Türk-İran Geleneği", *Akdeniz'den Hindistan'a Türk-İran Esintileri*, (çeviren: Ömer Avcı), Kaknüs Yay., İstanbul 2005, s.86-87.

İran kültürünü eksen alması ve bu bölgenin “akraba topluluklar” grubunda değerlendirilmesi; dil, tarih ve kültür çalışmalarının daha detaylı olarak yapılmasını da zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak; Farsçanın lehine gelişen sosyal, siyasî ve kültürel şartlar, zamanla bu bölgede “iki dilliliğin” ortadan kalkarak, farklı dillerden etkilenmiş olan bugünkü Tacikçenin hâkimiyetini sağlamıştır. Bugün Tacikistan’da ekseriyet itibariyle Tacikçe konuşulmakta ve Özbek nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ise Özbek Türkçesi kullanılmaktadır. Günümüzde, bölgedeki Türk yatırımları sayesinde Türkçe bilene ihtiyaç duyulmasından dolayı Türkçe Tacikistan’da önem kazanmaya başlamıştır. Tacikistan kütüphanelerindeki mevcut Türkçe el yazmaları, Türkçe halk kitapları ve dinî-tasavvufî eserlerin yaygınlığını göstermektedir. Bu durum, Türkçe’nin halk arasında yayılmış olduğunu ve sadece elit bir kesimin tercih ettiği şiir dili olarak değil, halk kültürü ve halk edebiyatı eserleri yoluyla geniş bir kitle tarafından konuşulduğunu da ortaya koymaktadır.

Tacikistan'ın İki Önemli Kütüphanesinde Bulunan Türkçe El Yazmaları

A. Firdevsi Kütüphanesi

1. Ali Şîr Nevâî, *Dîvân*, nu: **39, 168, 1767, 469, 557, 653, 1047, 1750, 1989, 2003, 2145, 162**
2. Ali Şîr Nevâî, *Hamse (1-7 ciltler arası)*, nu: **169, 693, 1983, 1434**
3. Ali Şîr Nevâî, *Gazelîyyât-ı Nevâî*, nu: **261, 440, 2126, 1187**
4. Ali Şîr Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, nu: **488, 1471, 1772, 805**
5. Ali Şîr Nevâî, *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*, nu: **660, 773**
6. Ali Şîr Nevâî, *Leylî vü Mecnûn*, nu: **860**
7. Ali Şîr Nevâî, *Çehâr Dervîş*, nu: **923**
8. Ali Şîr Nevâî, *Dâsûtân-ı Behrâm-gûr*, nu: **499**
9. Fuzûlî, *Dîvân*, numaralar: **188, 267, 276, 1039, 1240, 1409, 1473, 2114, 2143, 2144, 1793, 2069**
10. Fuzûlî, *Leyla vü Mecnûn*, nu: **305, 841**
11. Fuzûlî, *Gazelîyyât-ı Fuzûlî*, nu: **289, 826, 1596**
12. Emir Hanîs, *Dîvân-ı Emîrî*, nu: **148**
13. *Seb'atü'l-Âcizîn*, nu: **222**
14. Bîdil, *Dîvân-ı Gazelîyyât*, nu: **1906, 1899**
15. Molla Sâbir Hisârî, *Yûsuf u Züleyhâ*, nu: **1358**
16. Şâir Saykalî, *Yûsuf u Züleyhâ*, nu: **288**
17. Saykalî-i Çesârî, *Dîvân-ı Saykalî*, nu: **342, 490**
18. Saykalî, *Kısâsül-Enbiyâ-yı Nazmî*, nu: **533**
19. Mevlevî Saykal-i Hisârî, *Behrâm u Gül-endâm*, nu: **526, 529**
20. Molla Sâbir Hisârî Saykalî, *Fevzî'n-Necât*, nu: **1665, 289**
21. Baba Rûşen, *İbrahim Ethem*, nu: **293**
21. Baba Rahîm Nemengânî, *Şerh-i Mesnevî*, nu: **1322**
22. Baba Meşreb, *Mebde-i Nûr, Kîmyâ-yı Sa'adet*, nu: **332**
23. Mevlevî Şâh Meşreb, *Şerh-i Mesnevî-i Rûmî (Mebde-i Nûr)*, nu: **645**
24. Baba Meşreb, *Dîvân-ı Meşreb*, nu: **402, 796, 2085, 545, 966, 1354**
25. Baba Meşreb, *Gazelîyyât-ı Meşreb*, nu: **1449**
26. Mevlânâ Meczûb Nemengânî, *Gazelîyyât-ı Meczûb*, nu: **1269**
27. Baba Rüstem Nemengânî ve Visâlî, *Gazelîyyât-ı Meşreb ve Visâlî*, nu: **925**
28. Molla Âbid Nehnigânî, *Cengnâme-i Hz. Alî*, nu: **1299**
29. *Kıssa-i Cengnâme-i Alî (Risâle-i Şâh-ı Merdân)*, nu: **920**
30. *Cengnâme-i Alî*, nu: **1351**
31. *Beyâz (Mecmua)*, nu: **393, 1370, 1217, 1470**

32. Sâib-i Mirzâ Muhammed Ali Tebrîzî, *Dîvân-ı Sâ'ib ve Diğere Kitâb*, nu: **403** (Eser, anonim bir mi'râçnâmedir. 120a-160a varakları arasındadır. 161a-176a varakları arasında ise *Kıyâmetnâme* adlı eser bulunmaktadır.)
33. *Zeynü'l-Arab*, nu: **441**
34. Molla Sâbir Hisârî ve Hâce Yesevî, *Dîvân (Gazeliyât-ı Saykalî ve Hikmet-i Sultân-ı Ârifîn)*, nu: **1348**
35. Sultân Ahmed Yesevî, *Hikmet-i Sultân-ı Ârifîn*, nu: **1346**
36. Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, nu: **444, 485**
37. Seyyid Ali Muhammed Han, *Çehâr Dervîş*, nu: **510**
38. *Şâh Sanem*, nu: **26**
39. Abdullâh bin Abbâs, *Kıssa-i Muhammed Hanîfe ve Zû-fünûn*, nu: **532**
40. Muhammed Mu'yiddîn Cevrî, *Me'âricü'n-Nübüvvet*, nu: **534**
41. Molla Sâbir Hisârî-i Düşenbegî, *Behrâm u Gül-endâm*, nu: **651**
42. Ebû Şucâ'-ı Semerkandî ve Muhammed Abdu'l-Vâhid, *Tefsîrü'l Acâyibü'l-Kısâs (Muhtasarü'l-Kısâs)*, nu: **763**
43. Muhammed Rızâyî Şâşî, *Lugat-ı Rızâyî*, nu: **811** (Eser, 102 varaklık Farsça-Çağatayca bir lügattir.)
44. Kadı Muhammed Abdulkerîm, *Kısâsü'l-Enbiyâ*, nu: **852**
45. Muhammed Nahşebî Karşegî, *Tâtînâme-i Türkî*, nu: **863**
46. *Târîh-i Cengiz Han*, nu: **947**
47. Hacı Abdullâh, *İskendernâme*, nu: **960**
48. *Mecmuatü'l-Hikâyât*, nu: **971**
49. Muhammed Emîn Hâce İbni Ya'kûb Hâce, *Şerh-i Gülşenî*, nu: **972**
50. Abdullâh İbni Abbâs, *Kıssa-i Ceng-i Zû-fünûn*, nu: **976**
51. *Câmiü'l-Hikâyât (Zeynü'l-Arab)*, nu: **982**
52. *Menâkıb-ı Gavsü'l-A'zam, Tezkire-i Meşayih*, nu: **989, 1404**
53. Molla Mîr Mahmûd Kârî bin Molla Mîr Şemsü'd-dîn Hokandî, *Dîvân-ı Kârî*, nu: **1004**
54. Abdullâh İbni Abbâs, *Cengnâme-i Seyyid Battal Gâzî*, nu: **1008**,
55. *Dâstân-ı Yûsuf Big*, nu: **1015**
56. Abdullâh bin Ahmed bin Muhammed, *Dâstân-ı Kulûb*, nu: **1016**
57. *Cengnâme-i Ebû Müslim Harizmî*, nu: **1024**
58. Molla Muhammed Şeref (Mütercim), *Târîh-i Hâtem-i Tayy*, nu: **1031**
59. Hâce Ahmed Sûfiyyü'llâh, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha ve Gül ü Bülbül*, nu: **1034**
60. Hacı İbni Abdu'l-Fettâh Bin el-Kayyûm Efendi, *Eş'âr-ı Müntehabât ve Edviye*, nu: **1035**
61. Hâce Abdu'l-Muttalib, *Hasîbnâme-i Türkî*, nu: **1095**
62. Şeyh Ferîdü'd-dîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, nu: **1146**
63. Zeynü'l-Âbidîn ve Hâce Muhammed Tahir Hôcendî, *Kıssa-i Ebû Müslim Mervizî*, nu: **1154**
64. *Kıssa-i Yûsuf u Züleyhâ*, nu: **1155, 2102, 1558**

65. Molla Muhammed Yûsuf Bin Molla Nûr Muhammed, *Kıssa-i Yûsuf u Züleyhâ*, nu: **1407**
66. Bedrî'd-dîn Fuzûlî, *Destûru'l-İllâc-ı Yûsufî*, nu: **1206**
67. Emir Hüsrev-i Dehlevî, *Kıssa-i Âzâd-ı Baht-şâh (Çehâr Dervîş)*, nu: **1323**
68. Mevlevî Harâmî-i Buhârâyî, *Çehâr Dervîş*, nu: **1331**
69. *Tezkire-i Üveysî*, nu: **1360**
70. Sûfiyyü'l-Yâr, *Pervâz-ı Meslekü'l-Müttakîn*, nu: **1392**
71. Ebû Kâsım Haremî Bin Ca'fer, *Mûsibetnâme*, nu: **1401**
72. Sûfiyyü'llâh Yâr, *Külliyât-ı Sûfiyyü'llâh Yâr ve Âdâb-ı Tarîk*, nu: **1426**
73. Alî Efendi, *Fetevâ-yı Alî Efendi*, nu: **1439**
74. Hüseyin Vâ'iz Kâşifi, *Ravzatu's-Şühedâ*, nu: **1478**
75. *Târîh-i Muhammediyye*, nu: **1487**
76. Hazret-i Şâh Cerîr, *Ravzatu's-Şühedâ*, nu: **1492**
77. Mevlânâ Ziyâü'd-dîn (tercüme eden: Muhammed Sâdık İbni Abdullâh), *Miftâhu'l-Cinân*, nu: **1526**
78. Ubeydullâh Bin Mes'ûd-ı Buhârî, *Gazâ-yı Türki*, nu: **1543**
79. Molla Abdu'l-Alîm , *Melikenin Hezâr Su'âli*, nu: **1534**
80. *Ru'yet-i Ca'fer-i Sâdık*, nu: **1555**
81. Attâr, *Lisânu't-Tayr*, nu: **1587**
82. *Bozoğlu Kıssası*, nu: **1591**
83. Hamiyyeoğlu Şâ'ir Yazücü, *Mesneviyyât-ı Şems-i Tebrîzî*, nu: **1604**
84. *Târîh-i Cemşîd*, nu: **1761**
85. Mahzûb, *Dîvân*, nu: **1850**
86. Mirzâ Abdulkâdir-i Bidil, *Çehâr-ı Unsûr-ı Bidil ve Dîvân-ı Saykalî*, (*Mecmu'a-i Saykalî*), nu: **983**
87. *Kitâb-ı Furkânî (Şerh-i Sadri'l-Vâsilîn)*, nu: **1908**
88. İmâm Gazâlî, *Tercüme-i Minhâcü'l-Âbidîn*, nu: **1943**
89. *Risâle-i Mecmû'a*, nu: **1920**
90. *Mesnevî-i Hüveydâ Kıssa-i Hazret-i Yûsuf*, nu: **2097**
91. *Mecmûa-i Resâ'il*, nu: **2076**

B. İnstîtû-yı Âsâr-ı Hattî (El Yazmaları Enstitüsü)

1. Ali Şîr Nevâî, *Çehâr Dîvân*, nu: **1990/I**
(Kitabın bölümleri şunlardır: a) Garâibü's-Sıgâr (1b-56a) b) Nevâdirü's-Şebâb (57b-114a) c) Bedâiyü'l-Vasat 115b-173a) d) Fevâidü'l-Kiber (173b-235b))
2. Ali Şîr Nevâî, *Çehâr Dîvân*, nu: **796/I**
3. Ali Şîr Nevâî, *Garâibü's-Sıgâr*, nu: **2608**
4. Ali Şîr Nevâî, *Müntehabât-ı Çehâr Dîvân*, nu: **1987, 191, 247/II, 196, 2741, 1371/I, 851, 894, 2504**
5. Ali Şîr Nevâî, *Hamse*, nu: **796/II**

(Eserin bölümleri şunlardır: a) Hayretü'l- Ebrâr: 465b- 497a , b) Ferhâd ü Şîrîn: 498b- 544b, c) Sedd-i İskenderî: 544a-601a, d) Leylî vü Mecnûn: 602b-634b, e) Seb'a-i Seyyâre: 635b-674a)

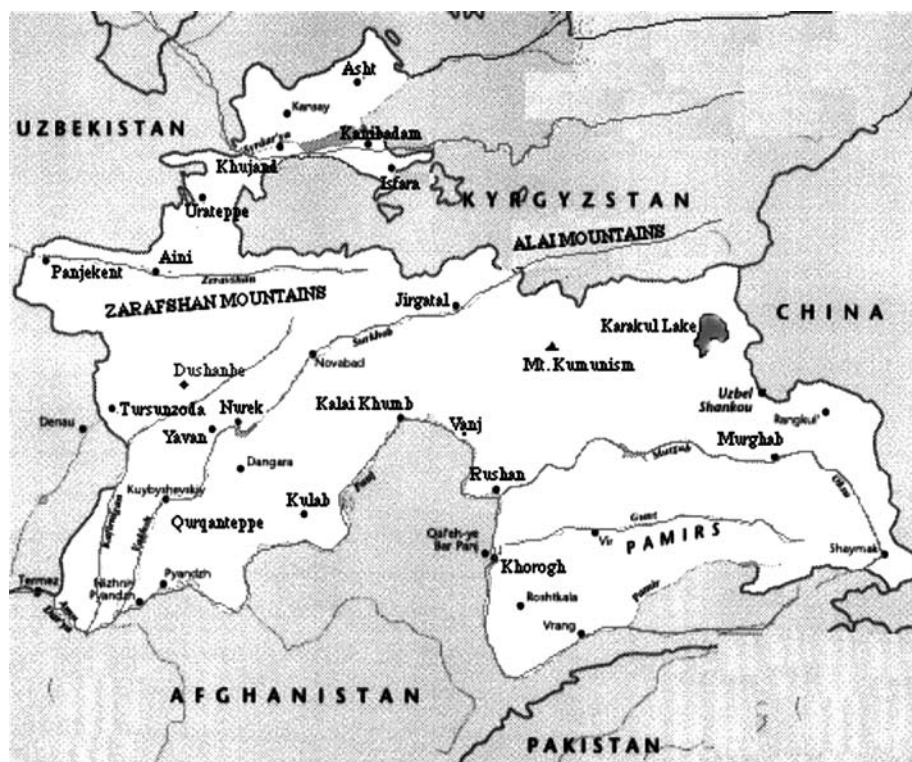
6. Ali Şîr Nevâî, *Hamse*, nu: **9, 1444, 1430/II, 1097/III , 3104, 147, 206/I**
7. Ali Şîr Nevâî, *Se Mesnevî*, nu: **3149**
8. Ali Şîr Nevâî, *Hayretü'l-Ebrâr*, nu: **2890, 237/II, 4029/I**
9. Ali Şîr Nevâî, *Ferhâd ü Şîrîn*, nu: **237/III**
10. Ali Şîr Nevâî, *Lisânu't-Tayr*, nu: **1990/II, 1430/I**
11. Ali Şîr Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, nu: **2546, 815/IV, 2682, , 1097/II, 237/I, 596/III**
12. Ali Şîr Nevâî, *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*, nu: **206/I**
13. Ali Şîr Nevâî, *Mizânü'l-Evzân*, nu: **1006**
14. Ali Şîr Nevâî, *Nazmu'l-Le'âlî*, nu: **1279/VII**
15. Ali Şîr Nevâî, *Dîvân-ı Alî Şîr Nevâî*, nu: **4177, 4318, 1315/II**
16. Seyyid Şerîf, *Şâhnâme*, nu: **1032**
17. Muhammed Bin Süleymân Fuzûlî Bağdâdî, *Külliyât*, nu: **193, 986**
18. Fuzûlî, *Dîvân*, nu: **1942/I, 3922/I , 4355, 4176, 4109, 4290, 4108, 4048/I, 4312, 4006, 1943/I, 3096, 2229/I, 1375/II, 2688, 1077/III, 2527/I, 1734, 1123, 1388/IV, 192/IV**
19. Fuzûlî, *Sâkînâme*, nu: **1943/II**
20. Fuzûlî, *Leylî vü Mecnûn*, nu: **739, 932, 1375/III, 1361, 2527/II**
21. Fuzûlî, *Hadîkatü's-Sü'edâ*, nu: **594, 949/I**
22. Muhammed Zâhirü'd-dîn Bâbü, *Bâbü'nâme*, nu: **2016**
23. Molla Niyâz Muhammed Molla Aşûr Hokandî, *Târîh-i Şahrâhiyye*, nu: **2237**
24. İshak Han, *Târîh-i Fergana*, nu: **1512**
25. Mahmûd Hakîm Seyfânî bin Damolla Şâdî Muhammed Ferganî, *Hullâsatu't-Tevârîh*, nu: **1220**
26. Alî Şîr Nevâî, *Târîh-i Mülûk-ı Acem*, nu: **1264**
27. Dervîş Muhammed Bin Ramazan, *Subhatü'l-Ahyâr*, nu: **777/I**
28. Şemsü'd-dîn ed-Dımuşkî, *Târîh-i Rusiya*, nu: **1917/III**
29. Mahmûd Hâce Bihbûdî, *Coğrafiyyâ-yı Umûmî Asya Kıt'ası*, nu: **2226**
30. Rahmetullâh Han Bin Niyâz, *Târîhhâ-yı Muhtelif*, nu: **2030/II**
31. *Münşe'ât ve Menşûrât*, nu: **2740/II**
32. *Redâyifü'l-Eş'âr*, nu: **791**
33. *Ebû Müslimnâme*, nu: **55, 1208/II, 138, 414, 682, 1283, 4858**
33. *Dâsûtân-ı Seyyid Battal Gâzî*, nu: **409/I**
34. *Dâsûtân-ı Köroğlu*, nu: **1900**
35. *Hikâyet-i Haydar Beg*, nu: **4507/4**
36. *Dîvân-ı Şâkir*, nu: **210**
37. Mevlânâ Şehdî, *Dîvân-ı Şehdî*, nu: **4289**
38. Saykalî, *Dîvân-ı Saykalî*, nu: **1658**
39. *Dîvân-ı Gâzî*, nu: **3873/IV**

40. Nesîmî, *Dîvân-ı Nesîmî*, nu: **578**
41. Hüveydâ, *Dîvân-ı Hüveydâ*, nu: **4111**
42. Muhammed Ömer Han, *Dîvân-ı Emîr Hokandî*, nu: **834, 2887, 769, 1171/I**
43. Molla Abdulkerîm Sipendî-i Semerkandî, *Dîvân-ı Sipendî-i Semerkandî*, nu: **2423**
44. *Dîvân-ı Muhsin-i Hokandî*, nu: **985**
45. *Dîvân-ı Muhyî-i Hokandî*, nu: **887, 885**
46. *Dîvân-ı Yûsuf Hokandî*, nu: **3292**
47. *Risâle-i Bâburiyye (Risâle-i Vâlidîyye)*, nu: **4698/XXVI**
48. *Ferheng-i Hazret-i Mîr Alî Şîr Mülakkab bi'n-Nevât*, nu: **949/II**
49. *Letâifnâme (Mecâlisü'n-Nefâis)*, nu: **93**
50. Fazlî Nemengânî, *Mecmûatü's-Şu'arâ*, nu: **1465**
51. Rahîm Baba Meşreb Nemengânî, *Mebde-i Nûr*, nu: **2952, 330, 1162/III, 2972, 2229/I** (Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin Çağatayca tercümesi olan eser, XVIII. yy.da kaleme alınmıştır.)
52. Baba Meşreb, *Gazeliyyât*, nu: **1162/II**
53. *Menâkıb-ı Meşreb*, nu: **2724, 1661, 1102, 1162/I, 3067/VII, 1475/II, 1702**
54. *Gazeliyyât-ı Fuzûlî*, nu: **2277/XI**
55. Mevlânâ Şeydâ Hocendî, *Dîvân-ı Şeydâ*, nu: **2495, 1276, 1341/I, 56**
56. *Gazeliyyât (Mecmua)*, nu: **172, 1797**
57. Saykalî, *Behrâm u Gül-endâm*, nu: **919, 3060, 1637**
58. *Kitâb-ı Saykalî*, nu: **1473/V, 2281/I, 1578, 1378, 2544**
59. *Dîvân-ı Sadâyî*, nu: **725**
60. Hacı Ya'kûb Vehmî Murgînânî, *Dîvân*, nu: **924/II**
61. Şâh Abdurrahîm Rahîmî, *Maktelnâme*, nu: **1316 /V**
62. Muhammed Rıza bin Niyâz Beg Âgehî, *Ta'vizü'l-Âşıkân*, nu: **1493**
63. Molla Fûlât, *Cengnâme-i zû-Fünûn*, nu: **1475/I**
64. Miskîn Hisârî, *Ra'nâ vü Sühen-gül*, nu: **1889/II**
65. Molla Kurbân Hürâmî, *Çehâr Dervîş*, nu: **233, 2391/I**
66. Muhyî-i Hokandî, *Dîvân-ı Türkî-i Düvvumîn*, nu: **887**
67. Fazlî-i Nemengânî, *Mecmûatü's-Şu'arâ*, nu: **1465**
68. *Mecmûatü's-Şu'arâ*, nu: **1530**
69. Hâce Ahmed Yesevî, *Dîvân*, nu: **808/I, 408/II, 987/II, 225/I**
70. Lutfî, *Dîvân*, nu: **1456/I, 650, 1709/I, 1062**
71. Muhammed Rızâ, *Müntehabâtü'l-Lugât*, nu: **146/V**
(Arapça-Çağatayca-Türkçe sözlük. 13 x 20 ebatlarındadır ve 90 varaktır.)
72. *Lugât-ı Nevât*, nu: **1183/XI**
73. *Harfların Mehâric ve Sıfâtı*, nu: **1592/II**
74. Molla Rahmetullâh, *Risâle-i Muhtasar-ı Tıbbî*, nu: **295/II**
75. *Sâlnâme*, nu: **2475/X**
76. *Risâle-i Mûze-dûzî ve Keşf-dûzî*, nu: **1513/I**

77. *Bâfendelik Risâlesi*, nu: **1514/I**
78. *Risâle-i Cânverdârî*, nu: **335/IV**
79. *Ok Atmaknı Beyânı*, nu: **1771/IV**
80. Nûr Muhammed Andelîb, *Yûsuf u Züleyhâ*, nu: **3111**
81. *İskendernâme*, nu: **3202/III**
82. *Yûsuf ü Züleyhâ*, nu: **3162**
83. *Yûsuf ü Züleyhâ*, nu: **3202/II**
84. *Zafernâme*, nu: **453/IV**
85. *Ebûzer Cumhûr Hekîm ve Nûşirevân-ı Âdilning Vezîri Şogrusıdın*, nu: **1225/III**
86. *Melike Ming Su'âlî*, nu: **460/I, 2807/II, 2681/III, 2471/II**
87. *Dâstân-ı Seyyid Battal Gâzî*, nu: **409/I**
88. *Dâstân-ı Köroğlu*, nu: **1900**
89. *Kahramannâme*, nu: **409/II**
90. *İmâm Muhammed Dâstânı*, nu: **1161/XVIII**
91. *Kıssa-i Baba Rûşen*, nu: **1254/I, 2863/II**
92. *Kıssa-i Şâhzâde Sanavber*, nu: **2863/II, 1161/II, 2613/I**
93. *Temîm Sahâbening Kıssası*, nu: **2727, 1473/IV, 2953/II, 1897/V**
94. *Dâstân-ı Melike-i Dil ü Ârâm*, nu: **2863/III, 2613/XI**
95. *Kıssa-i Zîver Han*, nu: **1454/III**
96. *Kıssa*, nu: **2254/II**
97. *Beyâz (Mecmua)*, nu : **399/IX, 2671, 705/II, 1626, 2732/IV, 1003/II, 2842/I, 2842/I, 3024/II, 123/IV, 2475/V, 14/I, 2521/I, 2245, 109/II, 1855, 1197, 2949/II, 150/III, 2642/I, 1135, 1862/I, 1132, 2646, 285, 1228, 1005, 1229, 1424, 1318, 1008/I, 973 /II, 1581, 2585, 1248, 1441, 3034/I, 1128, 1852, 913/I, 1850, 1757, 2610, 819, 1295, 286, 2696, 1856/I, 740, 10/I, 1425, 1469/I, 1756, 2302, 1789, 1860, 1315/III, 1445/II, 1407/I, 1376/I, 2565/IX, 1832/II, 1261, 1808, 1232, 2503/XX, 436/III, 710, 2490/II, 10/IV, 2497, 2595, 1569/V, 227/II, 2692/III, 1243/VII, 675, 2933, 593, 1321, 1075, 786/I, 2394/I, 865, 1474, 189, 2550, 2363/II, 758/III, 2242/I, 2221/II, 561/II, 2946/II, 3115/I**
(Mecmualarda; Kassâb, Câmî, Hâfız, Bâbür, Bîdil, Kâtibî, Şeydâ, Fuzûlî, Nâle, Vâkîf, Nâzım, Şerîf, Riyâzî, Revnak, Sâib, Fazlî, Emir, Vezîr, Devir, Gevher, Hakânî, Unsûrî, Sâlik, Tâlib, Âmilî, Zâhir, Şefîk, Fenâ, Ahdî, Sa'dî, Nevâî, Mevlevî, Enverî, Şerîf, Urfî, Esîr, Sâdik, Tuğra, Hilâlî, Şehdî, Harâbî, Âşık, Şefîkî, Vâlî, Edâ, Kâtibî, Haydar, Kelîm, Nâsır, Şeydâ, Şühî, Cezbî, Kâsım, Gâfil, Sâkî, Mahzûn, Muhteşem, Şerîf, Nâsîh, Rızâyî, Rûmî, Nazîrî, Âlim, Münîr, Ümîd, Vahşet, Nâkâm. Câmî, Fazlî, Mîrî, Sabûrî, Şâhî, Mukîmî, Gıyâsî, Efgân, Kudsi, Müşfikî, Muîn, Attâr, Hâkânî, Âzâd, Sâdik, Ehlî, İsmet, Hâzık gibi şâirlerin Farsça ve Türkçe şiirleri yer almaktadır.)
98. *Ratbû'l-Lisân*, nu: **5140** (Arapça-Farsça-Türkçe Lügat.)
99. *Şu'ûrî, Ferheng-i Şu'ûrî*, nu: **315** (Farsça-Türkçe Lügat.)

KAYNAKÇA

- Bilkan, Ali Fuat. *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- Canfield, Robert L. "Türk-İran Geleneği", *Akdeniz'den Hindistan'a Türk-İran Esintileri*, (çeviren: Ömer Avcı), Kaknüs Yay., İstanbul 2005, s.86-87.
- Hâce Bahâüddîn Hasan Nisârî-i Buhârî. *Müzekkîr-i Ahbâb*, Ministry of Education, Government of India, New Delhi 1969.
- Katalog Vostoçnih Rukopisey*, Akademi Nauk, Tacikskoy CCP, Tom: IV, İzdatelstbo "Doniş", Düşenbe 1970.
- Katalog Vostoçnih Rukopisey*, Akademi Nauk, Tacikskoy CCP, Cilt: I, Stalinabad 1960.
- Katalog Vostoçnih Rukopisey*, Akademi Nauk, Tacikskoy CCP, Cilt: II, İzdatelstbo "Doniş", Düşenbe 1968.
- Katalog Vostoçnih Rukopisey*, Akademi Nauk, Tacikskoy CCP, Cilt: III, İzdatelstbo "Doniş", Düşenbe 1969.
- Katalog Vostoçnih Rukopisey*, Akademi Nauk, Tacikskoy CCP, Cilt: V, İzdatelstbo "Doniş", Düşenbe 1974.
- Katalog Vostoçnih Rukopisey*, Akademi Nauk, Tacikskoy CCP, Tom: VI, İzdatelstbo "Doniş", Düşenbe 1988.
- Ravzatü'l-Eş'âr* (Oriental Manuscripts, Haydarabad, nu : 1322)
- Seyyid Ali Mevcânî, Emîr Yezdân Alî Merdân. *Fihrist-i Nusah-ı Hattî-i Farisî*, İnstitu-yı Âsâr-ı Hattî, Tacikistan, Cilt: I-II-III-IV, Tahran 1376 (Hicrî)

Map of the Republic of Tajikistan